

УДК 343.37

І.Е. Лапінський, пошукач

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ ПАРАМЕТРІВ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ ТА РІВНЯ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

У статті проаналізовані теоретичні моменти з оцінювання параметрів економічних злочинів, прийнятих у світовій практиці щодо застосування у сфері економічної безпеки.

Ключові слова: метод оцінювання, масштаби тінізації, обсяги продажу, модель, прихована діяльність.

Стаття посвячена аналізу теоретических моментов выбора методов оценивания параметров экономических преступлений, принятых в мировой практике для использования в сфере экономической безопасности.

Ключевые слова: метод оценивания, масштабы тенизации, объёмы продаж, модель, скрытая деятельность.

Article is dedicated to the analysis of the theoretical moments of the selection of the methods of evaluating the parameters of economic crimes, accepted in the world practice for the use in the sphere of economic safety.

Key words: the method of estimation, the scales of shading, the volumes of sales, model, the concealed activity.

Постановка проблеми. У країнах з перехідною економікою питання оцінювання масштабів діяльності тіньової економіки сьогодні є досить актуальним, адже недооцінка цих масштабів спричиняє значні помилки у визначенні макроекономічних показників, економічних і фінансових пропорцій та економічної політики в цілому.

Іншим аспектом формалізації оцінювання обсягів тіньової економіки є проблема, пов'язана з ухиленням від сплати податків. Несплата податків є одним із головних видів економічно-злочинного господарювання як для країн з розвинутою ринковою економікою, так і для пострадянських країн. Слід зазначити, що насамперед ухилення від сплати податків викликає дефіцит бюджетів різних рівнів та структурні деформації економіки, загострення інвестиційної кризи, соціальну стратифікацію населення за доходами через концентрацію ділової активності у галузях з високою (короткостроковою) рентабельністю і мобільністю капіталів. З огляду на це потрібно докладніше розглянути теоретичні підходи до моделювання поведінки суб'єктів тіньової діяльності у формі ухилення від оподаткування у поєднанні з мінімізацією ними обсягів інвестиційної діяльності.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Теоретичні основи оцінювання параметрів тіньової економіки були досліджені у працях Р. Фрея, П. Ванханнамана, Д. Гіббса, А. Пономаренко, В. Мунтіяна та інших учених. На цей час проблема має всі підстави для подальшого вивчення.

Актуальні питання оцінювання масштабів тінізації економіки впливають практично на всі процеси визначення масштабів економічного життя країни та є невід'ємною частиною оцінювання рівня економічної безпеки.

Мета статті. Метою цієї статті є визначення основних теоретичних методик оцінювання масштабів тіньової економіки щодо практичного застосування у сфері економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Під час вироблення методики оцінювання обсягів тіньової економіки важливо враховувати, що правопорушник поводить себе так само, як і звичайний законослухняний громадянин, — прагне найефективніше використовувати наявний у його розпорядженні людський і фізичний капітал. Тому необхідно оцінити прибуток агентів, що діють у межах тіньової економіки, використовуючи положення теорії максимізації доходу (прибутковості тіньової діяльності) [2, с. 518]. Нелегальна діяльність передбачає високий ступінь ризику притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності. Формалізована залежність чистого доходу економічного агента, що діє в межах неофіційної економіки, від різних факторів, можливо визначити таким чином:

$$R = (1 - p)S + p(S - D) = S - pD, \quad (1.1)$$

де R – дохід правопорушника; p – вірогідність покарання; S – прихована вигода правопорушника; D – величина втрат правопорушника у разі покарання.

Формалізована модель (1.1) має універсальний характер і може використовуватися для розрахунку прибутковості будь-яких видів злочинної діяльності – ухилення від податків, зумисного банкрутства, пограбування банків, демпінгу, наркоторгівлі, використання неконкурентних дій, порушення прав на об'єкти промислової власності тощо. Для оцінювання змінних, насамперед, необхідно правильно визначити обсяг втрат (D) у разі покарання. Якщо покарання передбачає штраф, то втрати правопорушника оцінюються у розмірі штрафу. Складніше розрахувати втрати злочинця, засудженого до тюремного ув'язнення. У цьому разі оцінювання ґрунтується на методі альтернативних витрат: середній рівень втраченого потенційно можливого легального заробітку, що його злочинець міг би одержувати протягом середнього терміну ув'язнення за умови перебування на волі, зменшується на середній дохід ув'язненого (середні витрати тюремної адміністрації на одного ув'язненого).

Слід зауважити, що теоретично злочинну економічну діяльність можна розглядати як різновид ризикового бізнесу. У легальній економіці його можна порівняти з грою на біржі, участю в азартних іграх, діяльністю підприємців-інноваторів. Тому максимізацію очікуваної корисності можемо формалізувати як змінну, залежну від правопорушення [1, с. 184]:

$$EU = (1 - p)U(Y) + pU(Y - f) = U(Y - pf), \quad (1.2)$$

де EU – очікувана корисність від злочину, p – вірогідність засудження правопорушника; Y – дохід від злочину; U – функція корисності злочинця; f – покарання за злочин у вартісному еквіваленті.

Оскільки економічний агент-злочинець розраховує на тривалу кар'єру, то під час оцінювання доходу від тіньової діяльності він має враховувати альтернативу – дохід у легальному бізнесі. При цьому потенційний злочинець має лише дві альтернативи: він обирає злочинну кар'єру ($EU > 0$) або залишається законослухняним громадянином ($EU < 0$). Недоліком цієї формалізованої моделі є нехтування комбінованого стану, коли поєднується легальна та нелегальна діяльність економічного агента або організованого злочинного угруповання.

Існує модель, побудована Ф. Ковеллом та Дж. Гордоном, котра передбачає розгляд трьох типів поведінки фірм — «чесної», «комбінованої» і поведінки «привидів» [3, с. 192]. Припускається, що між обсягом нелегального продажу і дисконтом готівкових коштів існує лінійна залежність:

$$x = 2 \frac{P - p}{\beta}, \quad (1.3)$$

а:

$$\pi_d(1 + s) < 1, \quad (1.4)$$

де P – ціна продажу на легальному ринку; x – обсяг продажу на нелегальному ринку за ціною p , $p \leq P$; β – величина, обернена величині розміру попиту на готівкові кошти; π_d – вірогідність перевірки фірми, що здійснює легальні операції в обсязі, більшому від нуля; π_g – вірогідність перевірки фірми, що діє у нелегальному секторі; s – частка несплаченого податку; t – період діяльності.

Визначаючи додатково до (1.3) і (1.4) параметр у виробничій потужності фірми з функцією розподілу $F(y)$ на інтервалі (y_0, y^0) ; параметром $C(y) = Cy$ – витрати виробництва, причому C – однакове значення для всіх фірм; і враховуючи, що для чесних економічних агентів при обмеженні $x = 0$, $X > 0$ і припущенні, що $P(1 - t) > c$, максимум прибутку (Π_k) з формули досягається, коли оптимальний обсяг легального продажу дорівнює обсягу випуску $X = y$, і формалізовано можемо визначити цей факт таким чином:

$$\Pi_k = (1 - t)Py - cy. \quad (1.5)$$

А для «комбінованої» поведінки економічного агента, коли поєднується легальна та нелегальна діяльність у сфері оподаткування при обмеженнях $x > 0$, $X > 0$ критичні параметри вірогідності його перевірки під час здійснення легальних операцій в обсязі, більшому від нуля досягається за такою моделлю:

$$\pi_d = \pi_h + \frac{1}{2} \beta \Theta \frac{x_d^2}{X^2} \quad (1.6)$$

У світовій практиці масштаби тіньової економіки та економічної злочинності заведено оцінювати за кількома різними методами (метод прямих та непрямих оцінок, метод «м'якого» моделювання), порівняльний аналіз яких наведено у таблиці.

Таблиця

Порівняння рівня розвитку тіньової економіки у ринкових країнах, % до ВВП

Оцінки середніх масштабів тіньової економіки в Канаді, Німеччині, Великобританії, Італії і США у 1990-1996 рр., %	Методи оцінювання
24,4	Розбіжності між фактичними й офіційно врахованими трудовими ресурсами (discrepancy between actual and official labor force)
21,9	Аналіз обсягу операцій (transactions approach) – метод Е. Фейга
15,5	Аналіз співвідношення готівки і депозитів (cash-deposit ration) – метод П. Гутмана
12,7	Метод обліку витрат електроенергії (physical input (electricity) approach)
8,9	Метод попиту на гроші (currency demand approach)
7,9	Моделювання (model approach) – метод Б. Фрея
6,4	Розбіжності між витратами і доходами (discrepancy between expenditure and income)
6,1	Аналіз записів податкових книг (tax auditing)
3,1	Метод вибіркового обстеження (survey method)

Підсумовуючи застосовувані у світовій практиці моделі визначення та аналізу тіньового сектору, зазначимо, що вони об'єднуються у три групи: статистичні, що використовуються на макрорівні; прямої (безпосередньої) перевірки і спеціальні економіко-правові моделі, що використовуються на мікрорівні (при виявленні та оцінюванні економічних параметрів певних правопорушень, злочинів тощо). Залежно від характеру поставлених завдань і цілей оцінювання тіньової економічної діяльності можуть бути виділені три групи моделей: обліково-статистичні (специфічних індикаторів; структурний; м'якого моделювання; експертний; балансовий; змішані); моделі опосередкованого аналізу (спеціальні економіко-правові; документального аналізу; бухгалтерського аналізу; економічного аналізу); моделі безпосередніх перевірок (соціологічні, інвентаризаційні, контролюючі).

Обліково-статистичні моделі найбільш придатні для дослідження на мікрорівні, оскільки в них використовують систему національних рахунків (СНР), а не інформацію окремих підприємств. Ці моделі забезпечують найповнішу реєстрацію тіньових економічних явищ для узагальнюючої характеристики процесу на основі виявлення і вивчення статистичних закономірностей. На нашу думку, що найбільш продуктивно використовувати моделі оцінювання прихованого виробництва легальних товарів і послуг, які є достовірнішими у зв'язку з відносно повною інформаційною базою їх дослідження. При цьому доцільне використання в цих моделях «балансового» методу та методу «перехресного» аналізу з використанням даних СНР та зовнішньоекономічної або митної статистики країн-партнерів, зважаючи на недосконалість вітчизняної системи статисти-

чного обліку, неефективність застосування методу безпосередніх перевірок унаслідок істотного рівня корумпованості, відсутність практики і неадекватність відповідей спеціальних обстежень і експертних оцінок. Додатково зазначимо, що з усіх складників тіньової економіки найточніше оцінена може бути продуктивна прихована економічна діяльність, що містить приховане виробництво, доходи і витрати на остаточне споживання та нагромадження. Тіньове виробництво товарів є основним для оцінювання обсягів тіньової економічної діяльності. Для цього можуть бути обрані різні підходи, але найбільш надійним і точним є використання традиційних статистичних методів збирання додаткової інформації й проведення спеціальних обстежень. Однак такий підхід не відтворює легальної, але незадекларованої економічної діяльності. Тому для оцінювання продуктивних видів тіньової економічної діяльності ефективним є класичний балансовий метод, що полягає у зіставленні даних із різних джерел.

Висновки. Одним з ключових аспектів оцінювання стану та наслідків тіньової економіки та економічної злочинності є насамперед, *методи оцінювання* масштабів тіньової економіки. Потрібно враховувати, що її оцінювання, яке, за визначенням, ухиляється від «обліку та контролю», саме по собі є досить складною проблемою. Оскільки розрахунки в тіньовій економіці здійснюються майже виключно готівкою, а в офіційній економіці – безготівковими грошима, то непоганим індикатором динаміки тіньових операцій є зміна кількості готівкових грошей в обігу.

Інший метод, який часто використовується на практиці, – це аналіз витрат електроенергії (електроенергія є таким виробничим ресурсом, який необхідний при багатьох видах прихованого виробництва, але при цьому приховати його витрату майже неможливо).

Важливою передумовою застосування методів з оцінювання є обмін даних з державними контрольними і правоохоронними органами.

Зауважимо, що практично всі методи мають свої недоліки і вибір методу має визначатися конкретним завданням, дуже часто вони не можуть охопити багатьох видів тіньової діяльності й дають занижені оцінки.

Список використаних джерел:

1. Becker G. S. Crime and punishment: an economic approach // Journal of Political Economy. – 1968. – Vol. 76. – № 2. – P. 169-217. – С. 170.
2. Gibbs J. Crime, Punishment and Deterrence // Southwestern Social Science Quarterly. – 1968. – Vol. 48. – March. – P. 515-530. – P. 518.
3. Cowell F. A., Gordon J. P. F. Auditing with “Ghosts” – The Economics of Organized Crime. Ed. by G. Fiorentini and S. Peltzman, 1995. – P. 185–196. – P. 192.